

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Олександр Володимирович Михайлюк

Доктор історичних наук, професор,
Завідувач кафедри документознавства та
інформаційної діяльності,
Український державний університет
науки і технологій,
пр. Гагаріна, 4, Дніпро, 49600, Україна

E-mail: mich_al@ukr.net,

Вікторія Анатоліївна Вершина

Кандидат філософських наук, доцент,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: vivi.dp@ukr.net,

Oleksandr Mykhailiuk

D.Sc. (Historical Sciences), Professor,
Department of Business Documentation
Management and Information Activity,
Ukrainian State University of Science
and Technology,

Gagarina ave., 4, Dnipro, 49600, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3596-0250>

Viktoriia Vershyna

PhD in Philosophy, Associated Professor,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina Ave., 72,
Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0784-4348>

УДК 165.0

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ МИСЛЕННЯ ЯК СПОСІБ ПОДОЛАННЯ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ

Received 12 April 2022; revised 20 May 2022; accepted 30 May 2022

DOI: 10.15421/352206

Анотація

Когнітивний дисонанс і амбівалентність мислення розглядаються як такі, що знаходяться одне до одного у відносинах амбівалентності: когнітивний дисонанс постає як реакція на амбівалентність, як засіб подолання амбівалентності, а амбівалентність мислення, в свою чергу, як засіб подолання когнітивного дисонансу.

Ключові слова: когнітивний дисонанс, амбівалентність, інформація.

Ambivalence of thinking as a way to overcome cognitive dissonance

Abstract

The problem of cognitive dissonance has existed as long as humanity has existed. Situations of dissonance accompany us everywhere and every day, the spectrum of such situations is quite wide. These situations involve problems related to cognition, choice, decision, and action.

The issue of cognitive dissonance is an issue of knowledge organization. Dissonance is the existence of contradictory relations between individual elements in the knowledge system. Cognitive dissonance appears as evidence of problem awareness, "knowledge about ignorance." Ignorance is a program of further study, something we purposefully seek to eliminate. The phenomenon of cognitive dissonance in various forms of its manifestation (a sense of cognitive contradiction, a critical understanding of the cognitive situation) is a normative basis for ascertaining the effective-cognitive relations of a person with the surrounding reality.

All views and instructions inherent in a person are combined into a system, all elements of which agree with each other. There should be a similar consistency between what a person believes and how he acts. People always strive for an internal balance between personal motives that determine their behavior and information received from the outside. Receiving new information causes a violation of this balance, new information may turn out to be a foreign body for this system of the inner world of a person.

The main problem caused by the state of cognitive dissonance is that a person who feels internal discomfort does not search for the truth but tries to formally bring motives and knowledge to a common denominator. That is why many people, trying to get rid of internal contradictions, use any excuse that more or less fits the situation.

The development of modern information technologies has significantly exacerbated the problem of cognitive dissonance. In conditions where information flows are constantly increasing, information is constantly

changing and updated, one information negates another, one manipulative technology replaces another, a person cannot help but feel a constant cognitive dissonance. All kinds of attempts to get rid of psychological discomfort by transforming one of the components of knowledge, avoiding situations and information that can lead to its growth are nothing more than self-deception. The real overcoming of cognitive dissonance lies in its awareness, that is, awareness of the ambivalence of everything that is and what is happening. Accordingly, one of the ways to overcome cognitive dissonance can be the ambivalence of thinking, as, in turn, cognitive dissonance is a way to overcome the ambivalence of thoughts and feelings. They are in relation to each other in a relationship of ambivalence and mutually condition each other. Ambivalent thinking, in turn, is ambivalent and requires an ambivalent approach.

Key words: *cognitive dissonance, ambivalence, information.*

Постановка проблеми.

Людина у сучасному світі перевантажена інформацією. Надлишок інформації призводить до того, що людство стикається з масою когнітивних та психологічних проблем. В умовах зростаючого інформаційного впливу, який характеризується дедалі більшою когнітивною опозиційністю, людина дедалі більше відчуває дисгармонію у своїй когнітивній системі.

Огляд літератури.

Теорія когнітивного дисонансу, яка була викладена Л.Фестінгером ще у 1957 році [Festinger 1957], викликала значний резонанс серед широкого кола дослідників і мала своїх послідовників. Більшість сучасних дослідників, які працюють в різних галузях науки, віддають належне доробку Л.Фестінгера і широко використовують сам термін, проте не заглиблюючись в його зміст, а спеціальні роботи останніх років зосереджені переважно в сфері психології і політичної теорії [Acharya, Blackwell, Sen 2018; Vaidis, Bran 2020].

В свою чергу, термін «амбівалентність», запроваджений психологом Е.Блейлером на початку ХХ ст., зараз використовується не лише у психології, а й у філософії, соціології, культурології та ін. Темі амбівалентності в тому чи іншому аспекті та застосуванні присвячена велика кількість досліджень. Втім, проблема взаємозв'язку когнітивного дисонансу та амбівалентності мислення в науковій літературі практично не розглядалася.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб розглянути явища когнітивного дисонансу та амбівалентності мислення в їх взаємозв'язку та взаємообумовленості; проаналізувати прояви когнітивного дисонансу в сучасних умовах інформаційного перевантаження та

«постправди», розкрити роль амбівалентності мислення як засобу його подолання.

Виклад основного матеріалу.

Теорія когнітивного дисонансу Л.Фестінгера пояснює, що між елементами знань існують три різновиди відносин: нерелевантні відносини, дисонанс та консонанс. За Л.Фестінгером, когнітивний дисонанс – це суперечність у системі знань, яка неминуче призводить до появи психологічного дискомфорту. Дисонанс виникає, коли в когнітивній структурі людини присутні одночасно суперечливі знання про один об'єкт, коли людина має у своєму розпорядженні два взаємопов'язані елементи, котрі суперечать один одному. Когнітивний дисонанс – це невідповідність між двома когнітивними елементами (когніціями) – думками, досвідом, інформацією тощо – при якому заперечення одного елемента впливає із існування іншого. Когнітивний дисонанс виникає коли людина стає очевидцем непередбачуваних подій або коли їй стає відома якась нова інформація. Це психологічний дискомфорт, викликаний протиріччям між наявним усталеним уявленням людини і новою інформацією, простіше кажучи – це будь-яка невідповідність очікувань і дійсності.

Когнітивний дисонанс – це також стан, пов'язаний з невідповідністю між думками та поведінкою, що характеризується зіткненням у свідомості людини суперечливих знань, поведінкових установок та переконань. Це напруга і дискомфорт, що виникають, коли наші думки розходяться з діями чи ми дотримуємося двох несумісних ідей.

Ситуація дисонансу, як зауважує Л. Фестінгер, супроводжує нас скрізь і щодня. Спектр таких ситуацій досить широкий. Ці ситуації пов'язані з проблемами, що стосу-

ються пізнання, вибору, рішення та дії.

Виникнення дисонансу мотивує індивіда до спроби зменшити ступінь дисонансу та по можливості досягти консонансу. Людина намагається позбутися дискомфорту шляхом трансформації одного з компонентів знань, що дисонують. У разі виникнення дисонансу, крім прагнення до його зменшення, індивід активно уникатиме ситуацій та інформації, які можуть вести до його зростання.

Змістом когнітивних елементів, які формують «індивідуальну картину» об'єктивної дійсності, є відображення реалій цієї дійсності. Когнітивні елементи мають відповідати тому, що людина фактично робить, відчуває і тому, що реально існує в її оточенні. Головна ідея міркувань Л.Фестінгера полягає в тому, що реальність, яка впливає на індивіда, чинитиме тиск у напрямку приведення когнітивних елементів у відповідність до цієї реальності. Це не означає, однак, що існуючі когнітивні елементи завжди відповідатимуть дійсності [Festinger 1957].

Питання когнітивного дисонансу – питання організації знань. Дисонанс – це існування суперечливих відносин між окремими елементами у системі знань. Виявлення протиріч у поточному стані знання – не менш важлива сторона мислення, ніж здобуття нових знань. Когнітивний дисонанс постає як свідчення усвідомлення проблеми, «знання про незнання». Незнання завжди пов'язане з будь-яким питанням або припущенням, воно є свого роду «зворотним» боком знання. Незнання – це програма подальшого вивчення, те, що ми цілеспрямовано прагнемо ліквідувати. Феномен когнітивного дисонансу у різних формах свого прояву (відчуття когнітивного протиріччя, критичного осмислення когнітивної ситуації) є нормативною основою для констатації дієво-пізнавальних відносин людини з навколишньою дійсністю.

Всі погляди та настанови, притаманні людині, об'єднуються в систему, всі елементи якої узгоджуються між собою. Аналогічна узгодженість має бути і між тим, у що людина вірить, і тим, як вона чинить. Люди завжди прагнуть внутрішньої рівноваги між особистими мотивами, що визначають їхню по-

ведінку, і одержуваною ззовні інформацією. Основна проблема, що викликається станом когнітивного дисонансу, полягає в тому, що людина, яка відчуває внутрішній дискомфорт, не займається пошуком істини, а намагається формально привести мотиви і знання до спільного знаменника. Саме тому багато людей, прагнучі позбутися внутрішніх суперечностей, використовують будь-яке виправдання, що більш-менш підходить до ситуації.

Можуть бути різні способи уникнути чи позбутися когнітивного дисонансу індивідом – від ігнорування інформації, котра не вписується в усталену картину світу, до повної зміни світогляду під впливом нової інформації. По суті, це або зміна власних розумінь, переконань та поведінки, або виправдання власних розумінь, переконань та поведінки.

Л.Фестінгер доводить положення про те, що: 1) виникнення дисонансу мотивуватиме індивіда до спроби зменшити ступінь дисонансу і, по можливості, шукати досягнення консонансу; 2) у разі виникнення дисонансу, крім прагнення його зменшити, індивід активно уникатиме ситуацій та інформації, які можуть вести до його зростання [Festinger 1957]. По суті, подолання когнітивного дисонансу, можливо або шляхом вирішення проблеми, або шляхом уникнення проблеми, котра стала причиною дисонансу.

Як один із механізмів подолання когнітивного дисонансу постає амбівалентність мислення, як, в свою чергу, і когнітивний дисонанс – це спосіб подолання амбівалентності думок та почуттів. Вони знаходяться один до одного у відносинах амбівалентності і взаємобумовлюють одне одного.

Амбівалентне мислення, в свою чергу, амбівалентне і потребує амбівалентного підходу. Воно потребує відмови від деяких звичних прийомів думки, зокрема – від установки на однозначну систему оцінок. Амбівалентність, однак, може реалізуватися в різний спосіб.

У широкому сенсі під амбівалентністю розуміють суперечливість, неоднозначність тієї чи іншої дії, оцінки, установки тощо. Саме поняття амбівалентності найчастіше використовується з негативною конотацією. Починаючи з Е.Блейпера, який, власне, і вво-

дить це поняття, амбівалентність постулюється як основний синдром шизофренії та відповідного роздвоєння поведінки. За поняттям «амбівалентність» закріплюється певне коло асоціацій, яке однозначно розуміється як неоднозначність, двоїстість, дуальність відносин. Амбівалентність також може розглядатися як еквівалент двоєдумства – описаної Дж.Орвеллом здатності людини одночасно дотримуватись діаметрально протилежних думок, цінностей та переконань. Стан амбівалентності асоціюється зі втратою ідентичності, в повсякденні зазвичай пов'язується з відчуттям дискомфорту, психологічної напруженості, «несправжності» буття. На противагу амбівалентності стан однозначності, цілісності, ідентичності, відповідності загальноприйнятим нормам зазвичай розуміється як синонім гармонічності та «справжнього» буття. Здоровий глузд та суспільна думка вимагають від індивіда визначеності та однозначності вибору – подолання стану амбівалентності. «Знаю твої дела, ты ни холоден, ни горяч; о, если бы ты был холоден, или горяч!» [Откр. 3:15-16]

Подвійний аспект сприйняття світу та людського життя існував вже на ранніх стадіях розвитку культури. Фіксація протиріч за допомогою бінарних опозицій властива образному міфологічному мисленню, вільному від аналітики. Амбівалентність світосприйняття проявлялася в образах нерозлучних двійників-антиподів (наприклад, інь-ян у Китаї).

В історії філософії здавна склалося уявлення про повсюдне зчеплення крайнощів, про їх чергування та заміщення одне одним, про те, що вони «сходяться». У новій європейській культурі вони знайшли відображення у вченні про антиномії І.Канта, у системі діалектики Гегеля та марксистській системі матеріалістичної діалектики, де закон «єдності та боротьби протилежностей» зайняв центральне місце, будучи суттю, «ядром» діалектики. Е.Фромм відносить діалектику Гегеля та Маркса, поряд з китайською, індійською філософією та філософією Геракліта до так званої парадоксальної логіки [Фромм 1992: 148].

У роботах таких авторів, як О.С.Ахієзер, М.М.Бахтін, В.С.Біблер, Ю.Крістева, К.Леві-Строс та ін. категорія амбівалентності

постає універсальним принципом вивчення діалектичних зв'язків складних соціальних явищ. Амбівалентність постає як основа культури та невід'ємна риса особистості.

У найпростішому вигляді амбівалентність – це двоїстість переживання, воно виражається в тому, що одні й самі явища викликають у людини одночасно протилежні почуття. Амбівалентність означає двоїстість, протилежність тих чи інших значеннєвих визначень, у яких втілюються стандартні (усталені, «знакові») символічні константи. У цьому вигляді воно збігається з поняттям бінарності, яким виражається двоїстість сприйняття людиною світу (природного, соціального і власне людського).

У амбівалентних структурах опозиційні сторони виконують не лише доповнюючу роль. Вони виражають можливість взаємного проникнення протилежних смислів, їх тотожність у певному відношенні; і головне: у певних аспектах (змістовному, оцінному, ціннісному) амбівалентні визначення можуть змінюватися місцями. Амбівалентність постає як єдність протилежностей, як єдність тотожності та відмінностей. Амбівалентність мислення можна розглядати як спосіб формулювання та вирішення проблем, представлених через дуальну опозицію, через постійний взаємоперехід протилежностей (полюсів дуальної опозиції). Метод дуальних опозицій фактично постає як діалектичний метод.

Амбівалентність мислення дозволяє поєднати протилежності там, де існує відношення двох суджень, кожне з яких є запереченням іншого. Амбівалентність – це здатність розглядати та пов'язувати один з одним взаємовиключні точки зору, оцінки та висновки як «узгодження неузгодженого».

Часто щоб вирішити проблему, треба просто вийти з даної системи на рівень вище, стати над протиріччями, побачити картину в її цілісності і з цієї позиції поєднати те, що здавалося, на перший погляд, несумісним. Тобто, таке мислення виходить з охоплення цілісності у всій його складності, суперечливості та амбівалентності.

Співіснування взаємовиключних потреб, мотивів у психіці без її перенапруги, без патопсихологічних змін можливе завдяки роботі

захисних механізмів. Ще З.Фрейд писав про незримий, неусвідомлюваний самим суб'єктом цензор («Над-Я»), який пильно стежить за тим, що відбувається у свідомості, пропускаючи до нього або не пропускаючи різні думки та уявлення. Існують також когнітивні захисні механізми – так звані «когнітивні цензори». Ними виступають шаблони, стереотипи, патерни, алгоритми тощо – власне, зразки поведінки та мислення. Якби не було цих цензорів, ми не змогли б ні говорити, ні мислити, ні діяти. «Когнітивні цензори» застерігають людину від небезпечних для мислення ситуацій, вказують, «де треба зупинитися і... розсміятися» [Минский 1987: 285].

Смішне, комічне може трактуватися як «ситуація перетину у свідомості того, що сприймає два незалежні, але логічно виправдані асоціативні контексти», що призводить до «когнітивного дисонансу», що стимулює сміх [Кошелєв 2013]. Але сміх (гумор) виступає як спосіб піднесення «над» ситуацією (можливо, ілюзорного), засіб подолання когнітивного дисонансу, дозволяючи «зняти» протиріччя, побачити проблему під іншим, несподіваним ракурсом. Сміх замінює просту площину на багатомірну фігуру, наділяє явище великим семантичним обсягом. В свою чергу, сміх постає як втілена амбівалентність [Зенкин 2015; Михайлюк 2001]

Відбувається злам умовностей, розрив звичних асоціацій, звичок та шаблонів мислення.

Когнітивний дисонанс постає як діяльність з оцінювання інформації про зовнішній світ, що надходить і кодується у формі суб'єктивних образів. Феномен когнітивного дисонансу виникає як наслідок потреби людини у подоланні розриву між суб'єктивною когнітивною системою та зовнішнім інформаційним впливом.

Інформація сама по собі потребує амбівалентного ставлення.

Інформація заміщає об'єкт, є його моделлю, виступає посередником між об'єктом і споживачем інформації, пов'язує їх між собою. Інформація існує у формі повідомлень. Повідомлення – це, насамперед, процес кодування-декодування. Інформація, залежно від

цілей комунікантів та способу кодування-декодування, постає у вигляді процесів референції, презентації, інтерпретації та репрезентації.

Інформація – це репрезентація – представлення одного об'єкта у вигляді іншого, опосередковане відображення, у якому об'єкт заміщається так званим означаючим. Людина завжди має справу тільки з репрезентаціями, безпосередній контакт із реальністю без посередництва неможливий. Функція репрезентації полягає в заміщенні чогось, що знаходиться поза нею. Але тільки суб'єкт пізнання та діяльності визначає, що може бути в цій ситуації репрезентантом. Наше уявлення про реальність – продукт власної діяльності; наші форми сприйняття, способи бачення та розуміння, від яких залежать види репрезентацій, трансформуються в залежності від того, які зразки репрезентацій приписані нам культурою та впроваджуються практикою і освітою [Микешина 2009: 827]. В репрезентації більш важливим виявляється не сам предмет, а умови, у яких цей предмет сприймають саме в такий спосіб. Тут дуже важливим є те, в чиїх інтересах створюється це уявлення і як воно функціонує.

Будь-яка інформація, що надходить ззовні, лягає на вже готові когнітивні структури. Одержувач має вже свою готову систему явного і неявного знання, володіє своїм запасом смислів, своїм життєвим досвідом, рівнем володіння мовою тощо. Ця система на кожному етапі життя людини є урівноваженою і динамічно розвивається. Отримання нової інформації викликає порушення цієї рівноваги, нова інформація може виявитися стороннім тілом для цієї системи внутрішнього світу людини.

Інформація вимагає інтерпретації, осмислення. Нове отримане повідомлення засвоюється і інтерпретується одержувачем за допомогою своєрідного фільтра когнітивної системи, що вже склалася. Результат інтерпретації залежить від «попереднього досвіду», «внутрішньої картини світу», тезаурусу інтерпретатора. Інтерпретація полягає в ув'язуванні знань, отриманих з джерела інформації, з поточним та мінливим запасом знань інтерпретатора. Інтерпретація – це використання вже

готового сенсу для нової ситуації [Никитина 2018]. Мета інтерпретації, власне, й полягає у відновленні втраченої та/або у підтримці існуючої гармонії внутрішнього світу інтерпретатора та усуненні когнітивного дисонансу. Але інтерпретація – це не стільки «мистецтво розгляду», скільки мистецтво «конструювання» [Демьянков 1989: 48-51].

Люди бачать не те, що є, а те, що хочуть і можуть бачити. Люди вірять не тому, що бачать, а бачать те, у що вірять. Або ж, як писав Бальтасар Грасіан, навіть на очах мають бути очі – щоб бачити що бачиш.

Людське сприйняття вибіркоче. Ми відбираємо характерні риси сприйманого з урахуванням кодів упізнавання, тобто закодованого набору очікувань. Здатність сприймати інформацію, обсяг отримуваної інформації залежить від одержувача, його можливостей і здібностей, наявного інформаційного тезауруса тощо. Іншими словами, інформація має об'єктну форму у вигляді повідомлень і суб'єктну – як процес її сприйняття і розуміння. Головна мета процесу полягає у передачі повідомлення від відправника до одержувача та у досягненні розуміння сенсу цього повідомлення одержувачем.

Насправді одержувач засвоює лише частину змісту повідомлення, його уривки, не бачить цілого ряду взаємозв'язків, не розуміє справжнього сенсу переданої інформації, бачить у отриманому повідомленні те, чого там, немає, вносить купу додаткових інформаційних одиниць та їх смислів від себе тощо.

Одне й теж саме повідомлення може генерувати різні значення для різних адресатів. Різне розуміння фактів навколишньої дійсності, породжує різну, часто протилежну оцінку подій. Будь-яка подія припускає різні, абсолютно не пов'язані один з одним інтерпретації. Об'єктивність звільняється від об'єкта. Уявні конструкції, що відображають реальність, стають реальністю. Відбувається імітація дійсності. Світ, таким чином, робиться зібранням уявностей, фантомів свідомості.

За висловом Ж.Бодрійара, у сучасному суспільстві людина страждає не стільки від нестачі інформації, скільки від її надлишку. «Ми знаходимося у світі, у якому стає все більше і

більше інформації та все менше і менше смислу» [Бодрійар 2015: 109]. Інформація, в яку перетворюється або за допомогою якої поширюється певна подія, вже початково являє собою деградовану форму цієї події. Інформація не створює смисл, а імітує його. Бодрійар називає такий стан речей гігантським процесом симуляції. Збільшення обсягу інформації при обмеженні часу на роз'яснення та усвідомлення проблеми призводить до «мозаїчного» сприйняття інформації. Весь світ представлений на кшталт відеокліпу: миготливі, що дробляться на очах і довільно поєднуються фрагменти. Людина виявляється приреченою на зміну низки «точок зору» і ракурсів дійсності. Формується фрагментоване мислення, яке не охоплює процес в цілому. Розглядаються частини взяті у відриві від цілого. Однією з подібних трансформацій є фрагментація свідомості, пов'язана з втратою цілісності світосприйняття, розпадом картини світу на окремі, часом непов'язані між собою елементи. Цілісність світосприйняття змінюється еkleктичністю, мозаїчністю, розколом картини світу на безліч елементів, кліповим мисленням.

Розколотість свідомості людина намагається компенсувати новою соціальною міфологією, що створює ілюзію цілісності. Міфологізація як суспільне явище є невід'ємною частиною життєдіяльності сучасного суспільства, міфологічне мислення виступає одним із способів освоєння масовою людиною явищ навколишнього світу. Виникає реальна можливість штучного створення та поширення міфологічних структур у суспільстві, а також впровадження таких структур у масову свідомість. Міфологічні структури масової свідомості, в свою чергу, є реакцією пересічної людини на виклики соціального буття, Міфологізація свідомості викликана зростаючим розривом між інформаційними можливостями середньої людини та складністю інформаційної ситуації. Це захисна реакція людської психіки на складність, знеособленість та нестійкість сучасного життя.

Міф – це спрощення, він не терпить невизначеності, неоднозначності, складності. Міф нерелексивний, оскільки він несумісний із раціонально-критичним підходом до

будь-якого явища, віддаючи перевагу емоційному співзвуччю та суб'єктивній переконаності. Міфологічній свідомості притаманний наївний погляд, що нагадує первісне нерозділення знака і предмета, означаючого і означуваного, інформації і реальності. Носіям міфологічної або міфологізованої свідомості притаманні «сакралізація друкованого слова», надмірна довіра до інформації, особливо, отриманої з офіційних джерел. Сакралізація знака часто поєднується з сакралізацією влади. Сакралізація влади має і свій зворотній бік – саме владу звинувачують у всьому.

Крім того, існує проблема отримання викривленої, помилкової інформації. За словами Ю.Лотмана, брехня виростає на тій самій основі, що й інформація, і є зворотною стороною її соціального функціонування [Лотман 2002: 147]. Викривлення взагалі є властивістю інформації, оскільки висування чогось на перше місце в полі уваги заглушує всі інші варіанти інформації. У результаті ми бачимо лише те, що маємо бачити [Почепцов 2019]. Сучасне інформаційне суспільство побудовано на технологіях маніпулювання свідомістю. Сучасний стан інформаційного простору отримав в літературі назву «постправа».

Суттєвим аспектом інформації, як і комунікації взагалі, є примус іншого до виконання тієї чи іншої дії, перехід від говоріння одного до дій іншого [Почепцов 2001: 16]. Інформація досить часто виявляється не стільки інформацією, скільки інструкцією до подальшої дії. Важлива для адаптації та соціалізації людини інформація надходить із соціального середовища у формі подвійних послань, що приписують суперечливі сценарії поведінки. Інформація, яка суперечить іншій інформації, ставить проблему, викликає дисонанс у отримувача.

Аналіз інформації також може призвести до дисонансу. Тому відмова від аналізу, від критичного сприйняття будь-якої інформації також може бути способом його уникнення. Людина може постійно змінювати свої погляди та переконання під впливом «останньої книги» чи «останньої плітки».

Амбівалентність мислення притаманна і людям з міфологічною свідомістю. Як одну з

основних, визначальних рис психології такої людини називають амбівалентність, бінарність світосприйняття та інверсійну логіку. Людині притаманний цілісний світогляд, недиференційоване сприйняття дійсності. Синкретична свідомість не орієнтована на аналіз, на розчленовування об'єкта. Людина мислить емоційно, аналіз замінюється моральною оцінкою. Принцип нерозчленованості уявлень різного рівня, дозволяє здійснювати безконфліктне засвоєння нових смислів: не шляхом заперечення колишнього соціального досвіду, а за допомогою накладення, проєкції, нерідко сублімації значень, не піддаючи небезпеці руйнування стабільність і цілісність світосприйняття. В цьому разі людина не відчуває когнітивного дисонансу, сприймаючи, засвоюючи та застосовуючи різновекторну, суперечливу інформацію, навіть протилежну її поглядам та переконанням. У свідомості вільно переплітаються протилежні думки і при цьому людина не вбачає в них релевантності, взаємозв'язку, не відчуває суперечностей. Це роздільне, ізольоване одне від одного співіснування протилежних понять, суджень і переконань, які не зливаються в акт синтезу у щось єдине і цілісне. Така подвійність не усвідомлюється самою людиною, мирно й непомітно живе у свідомості, а тому не набуває характеру душевного конфлікту. Рельєфною рисою свідомості такого типу є конкретність мислення та невміння мислити абстрактно, нездатність сприймати всю картину в цілому, побачити «за деревами ліс». Це призводить до нездатності пов'язати між собою окремі конкретні речі, думки та судження, до неспроможності усвідомити несумісність несумісного. Ця конкретність мислення і нездатність до абстракції чи не найкраще показана в оповіданні А.П.Чехова «Зловмисник»: герой оповідання просто не міг собі уявити, що відкриття простої гайки, яка йому потрібна для рибальства, може спричинити аварію поїзда та загибель людей.

Таким чином когніції набувають узгодженості щодо того, у що індивід вірить, що говорить і що робить. Але так подолання когнітивного дисонансу фіктивне, когнітивні суперечності залишаються, але людина їх не

усвідомлює. Зате така людина здатна жити за принципом «думати одне, говорити друге, а робити третє», не відчуваючи при цьому психологічного дискомфорту. Втім, в кінцевому підсумку це призводить до втрати здатності самостійно мислити і діяти.

УВ сучасних умовах важко адекватно сприймати інформацію, довіряти їй, і цій основі займати певну позицію, приймати рішення, будувати поведінку. Амбівалентність сприйняття тут постає рівноцінною аналізу інформації і вбачається чи не як найбільш адекватний спосіб інтерпретації інформації. Амбівалентне мислення передбачає критичне ставлення до будь-якої інформації, сприйняття інформації у всій її суперечливості та неоднозначності. Це дозволяє побачити неповноту та суперечливість, неоднозначність, тенденційність та спрощення будь-якої інформації. Але це також дозволяє бачити не тільки «хороше» і «погане» чи «погане» в «хорошому», а й «хороше» у «поганому». Амбівалентність мислення дозволяє також керуватися не інструкціями, правилами та настановами, які до того ж можуть часто суперечити одне іншому, а діяти відповідно ситуації.

В цьому випадку амбівалентність мислення постає скоріше не як спосіб подолання, а як засіб усвідомлення когнітивного дисонансу та спосіб примирення з ним як з неминучістю.

Хоча, це також дозволяє, але вже свідомо, думати одне, говорити друге, а робити третє. Тож, як писав той же Бальтасар Грасіан, «За промовама на площі не впізнаєш мудреця – не своїм голосом він там говорить, а голосом людської глупоти, хоч би в душі з нею не погоджувався». Втім, така поведінка, можливо, є найбільш адекватною сучасності.

Висновок.

Проблема когнітивного дисонансу не нова. Вона існує, мабуть, стільки, скільки існує людство. Втім, розвиток сучасних інформаційних технологій значно загострив цю проблему. В умовах, коли безперервно нарастають потоки інформації, інформація постійно змінюється та оновлюється, одна інформація заперечує іншу, одна маніпулятивна технологія змінює іншу, нормальна мисляча людина не може не відчувати постійного когнітивного дисонансу. Всілякі спроби позбутися психологічного дискомфорту шляхом трансформації одного з компонентів знань, уникнення ситуацій та інформації, які можуть вести до його зростання є не більше, ніж самообман. Справжнє подолання когнітивного дисонансу полягає в його усвідомленні, тобто усвідомленні амбівалентності всього, що є і що відбувається. Відповідно, одним із способів подолання когнітивного дисонансу може виступати амбівалентність мислення.

Бібліографічні посилання

- Acharya, A., Blackwell, M., Sen, M. (2018). Explaining Preferences from Behavior: A Cognitive Dissonance Approach. *The Journal of Politics*, 80(2). <http://dx.doi.org/10.1086/694541>
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Festinger, L., Carlsmith, J.M. (1959). Cognitive consequences of forced compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58, 203-211.
- Vaidis, D., Bran, A. (2020). *Cognitive Dissonance Theory* (2nd edition), in: D.S.Dunn (Ed.), *Oxford Bibliographies Online: Psychology*. Oxford University Press.
- Блейлер, Е. (2001). *Аффективность, внушение, паранойя*. М.
- Бодрийяр, Ж. (2015). *Симулякры и симуляции*. Пер. с фр. А.Качалова. М. Издательский дом «ПОСТУМ».
- Демьянков, В.З. (1989). Интерпретация, понимание и лингвистические аспекты их моделирования на ЭВМ. М.: Изд-во Моск. ун-та. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.infolex.ru/Int0.html> (дата звернення 10.03.2022)
- Зенкин, С. (2015). Амбивалентность сакрального и словесная культура (Бахтин и Дюркгейм). *НЛО*, 2, 132. https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/132_nlo_2_2015/article/11351/
- Кошелев, А.Д. (2013). О сущности комического и природе смеха (когнитивный подход). *Вопросы философии*, 10. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=820&Itemid=52 (дата звернення 10.03.2022)

- Лотман, Ю.М. (2002). *Статьи по семиотике культуры и искусства*. Спб.: Академический проект.
- Микешина, Л.А. (2009). *Репрезентация*, в: *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*. М.
- Минский, М. (1987). Остроумие и логика когнитивного бессознательного. *Новое в зарубежной лингвистике*, XXIII.
- Михайлюк, А.В. (2001). Амбивалентность смеха и сакральность в культуре. *Докса*, 1, 21-27.
- Никитина, Е.С. (2018). *Интерпретация – текст – контекст*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://texts.lib.tversu.ru/texts/13850t.pdf> (дата звернення 10.03.2022)
- Откровение ап. Иоанна Богослова (Апокалипсис). Синодальный перевод. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.bible-center.ru/ru/bibletext/re/1> (дата звернення 10.03.2022)
- Почепцов, Г. (2019). Мы считаем, что нам передается информация, когда на самом деле мы получаем влияние. *Детектор медиа*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/22774/2019-04-21-my-schytaem-chno-nam-peredaetsya-ynformatsyya-kogda-na-samom-dele-my-poluchaem-vlyyanye/> (дата звернення 10.03.2022)
- Почепцов, Г.Г. (2001). *Теория коммуникации*. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер».
- Фромм, Э. (1992). *Искусство любить*, в: *Фромм Э. Душа человека*. М.

References

- Acharya, A., Blackwell, M., Sen, M. (2018). Explaining Preferences from Behavior: A Cognitive Dissonance Approach. *The Journal of Politics*, 80(2). <http://dx.doi.org/10.1086/694541>
- Bleiler, E. (2001). *Affektyvnost, vnushenye, paranoia* [Efficiency, suggestion, paranoia]. М.(in Russian)
- Bodryiia, Zh. (2015). *Symuliakry y symuliatsyy* [Simulacra and simulations]. Per. s fr. A.Kachalova. М.: Yzdatelskiy dom «POSTUM». (in Russian)
- Demiankov, V.Z. (1989). Ynterpretatsyya, ponymanye y lnhvystycheskiye aspekty ykh modelyrovaniya na ЭVM [Interpretation, understanding and linguistic aspects of their computer modeling]. М.: Yzd-vo Mosk. un-ta. Retrieved March 10, 2022 from <http://www.infolex.ru/Int0.html> (in Russian)
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Festinger, L., Carlsmith, J.M. (1959). Cognitive consequences of forced compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58, 203-211.
- Fromm, Э. (1992). *Yskusstvo liubyt* [The Art of Loving], in: *Fromm Э. Dusha cheloveka*. М. (in Russian)
- Koshelev, A.D. (2013). O sushhnosti komicheskogo i prirode smekha (kognitivny`j podkhod) [On the essence of the comic and the nature of laughter (cognitive approach)]. *Voprosy`filosofii*, 10. Retrieved March 10, 2022 from http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=820&Itemid=52 (in Russian)
- Lotman, Yu.M. (2002). *Staty po semyotyke kultury y yskusstva* [Articles on Semiotics of Culture and Art]. Spb.: Akademicheskyyi proekt. (in Russian)
- Mykeshyna, L.A. (2009). *Reprezentatsyya* [Representation], in: *Entsyklopedyya epystemolohyy y fylosofyy nauky*. М. (in Russian)
- Mykhailiuk, A.V. (2001). Ambyvalentnost smekha y sakralnost v kulture [The ambivalence of Laughter and Sacredness in Culture]. *Doksa*, 1, 21-27. (in Russian)
- Mynskiy, M. (1987). Ostroumye y lohyka kohnnytyvnoho bessoznatelnoho [Wit and Logic of the Cognitive Unconscious]. *Novoe v zarubezhnoi lnhvystyke*, XXIII. (in Russian)
- Nykytyna, E.S. (2018). *Ynterpretatsyya – tekst – kontekst* [Interpretation - Text – Context]. Retrieved March 10, 2022 from <http://texts.lib.tversu.ru/texts/13850t.pdf> (in Russian)
- Otkrovenye ap. Yoanna Bohoslova (Apokalypsys) [Revelation of Saint John the Theologian (Apocalypse)]. Retrieved March 10, 2022 from [xt/re/1](https://www.bible-center.ru/ru/bibletext/re/1) (in Russian)
- Pocheptsov, H. (2019). My schytaem, chto nam peredaetsia ynformatsyya, kohda na samom dele my poluchaem vlyyanye [We think we're getting information when in fact we're getting influence]. *Detektor media*. Retrieved March 10, 2022 from <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/22774/2019-04-21-my-schytaem-chno-nam-peredaetsya-ynformatsyya-kogda-na-samom-dele-my-poluchaem-vlyyanye/> (in Russian)
- Pocheptsov, H.H. (2001). *Teoryia kommunykatsyy* [Communication theory]. М. (in Russian)
- Vaidis, D., Bran, A. (2020). *Cognitive Dissonance Theory* (2nd edition), in: *D.S.Dunn (Ed.), Oxford Bibliographies Online: Psychology*. Oxford University Press.
- Zenkyn, S. (2015). Ambyvalentnost sakralnoho y slovesnaia kultura (Bakhtyn y Diurkheim) [Ambivalence of the Sacred and verbal culture (Bakhtin and Durkheim)]. *NLO*, 2, 132. Retrieved March 10, 2022 from https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/132_nlo_2_2015/article/11351/ (in Russian)